

روستا و توسعه، سال ۲۴، شماره ۹۴، تابستان ۱۴۰۰

DOI: 10.30490/RVT.2020.320580.1133

راهکارهای توسعه مناطق روستایی در شهرستان نهاوند با تأکید بر متنوع‌سازی اقتصاد

فاطمه سپهوند^۱، کریم نادری مهدیی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۴/۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۵/۷

چکیده

تحقیق حاضر، از نظر روش، دارای ترکیبی از روش‌های اسنادی و پیمایشی و از نظر ماهیت، مبتنی بر روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی بود و با ترکیبی از مدل‌های کمی و کیفی انجام شد. در تحقیق حاضر، ابتدا اطلاعات مورد نیاز به روش کتابخانه‌ای و مصاحبه با هفده نفر از صاحب‌نظران و کارشناسان همه ارگان‌ها و سازمان‌های مرتبط با امور روستایی و همچنین، پنج نفر از دهیاران و اعضای شوراهای روستایی شهرستان نهاوند به‌عنوان افراد کلیدی در قالب یک پانل دلفی گردآوری شد و شناسایی مؤلفه‌هایی که در آینده، می‌توانند بر متنوع‌سازی اقتصاد جوامع روستایی بسیار تأثیرگذار باشند،

۱- دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

(sepahvandfatemeh1365a@gmail.com)

۲. نویسنده مسئول و دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

(knadery@yahoo.com)

صورت گرفت. سپس، پرسشنامه‌ای متشکل از این مؤلفه‌ها در قالب یک ماتریس متقاطع در اختیار پانل کارشناسان گذاشته شد. وزندهی این پرسشنامه به صورت مقایسه‌ای زوجی و میزان ارتباط متغیرها با یکدیگر با اعداد بین صفر تا سه سنجیده شد. پس از تکمیل پرسشنامه توسط جامعه آماری، با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک، تحلیل یافته‌ها انجام پذیرفت. نتایج نشان داد که مؤلفه‌های استفاده از ظرفیت تولید هر روستا، ایجاد واحدهای صنعتی در اطراف محیط‌های روستایی، تقویت زیرساخت‌های ارتباطی، حمایت‌های اجتماعی از قبیل بیمه و نیز ایجاد بنگاه‌های زودبازده، با بیشترین اثرات مستقیم و غیرمستقیم بر سایر مؤلفه‌ها، از مهم‌ترین راهکارها در راستای متنوع‌سازی اقتصاد جوامع روستایی نهند به‌شمار می‌روند.

کلیدواژه‌ها: متنوع‌سازی اقتصاد، آینده‌پژوهی، توسعه روستایی، نهند (شهرستان).

مقدمه

روستا را می‌توان یک مجتمع زیستی و جلوه‌گاه بروز خارجی حیات اجتماعی انسان دانست (Raheb, 2009)، که نقشی مهم در توسعه ملی ایفا می‌کند (Javaheri, 2009). بی‌شک، تلاش برای کاهش مسائل و مشکلات این واحدهای اجتماعی و استقرار مناسب آنها در چرخه توسعه مستلزم توجه ویژه است (Madu, 2007). توسعه فقط نوسازی نیست، بلکه طی یک فرآیند پیچیده محاسباتی دقیق، هوشمندانه و با تلفیقی از رویکردهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی امکان تحقق می‌یابد (Acharya, 2008). توسعه، در مفهوم کلی آن، به معنی ارتقای سطح مادی و معنوی جامعه انسانی و ایجاد شرایط مناسب برای زندگی سالم برای تمامی افراد جامعه است (Asgharizadeh and Zabihi Jamkhaneh, 2013). نقش و جایگاه روستاها در فرآیندهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی و پیامدهای توسعه‌نیافتگی مناطق روستایی چون فقر گسترده، نابرابری فزاینده، بیکاری، مهاجرت و حاشیه‌نشینی شهری موجب توجه به توسعه روستایی شده است (Bergman and Thomson, 2009; Dashper, 2015; Faltahi et al., 2013; Reddy et al., 2016; Schouten et al.,

(2012; Zamora, 2011). از الینرو، توسعه روستایی جزئی از برنامه‌های توسعه هر کشور برای دگرگون‌سازی ساخت اجتماعی- اقتصادی جامعه روستایی است (Fathi and Motlagh, 2010). به باور میسرا (Misra, 1987)، توسعه روستایی طیف وسیعی از فعالیت‌های گوناگون و بسیج انسانی را شامل می‌شود که مردم را به ایستادن روی پای خود و از میان برداشتن ناتوانی‌های ساختاری قادر می‌سازد، ناتوانی‌هایی که آنها را در اسارت شرایط نامساعد زندگی‌شان نگهداشته است.

توسعه روستایی را می‌توان عاملی در بهبود شرایط زندگی افراد متعلق به قشر کم‌درآمد ساکن روستا و خودکفاسازی آنها در روند توسعه کلان کشور دانست (Azkia et al., 2008)، که به‌عنوان هدف توسعه و یا راهکارهای دستیابی بدان در بسیاری از کشورهای جهان به‌ویژه کشورهای درحال توسعه که بخش زیادی از جمعیت آنها در روستاها زندگی می‌کنند، مورد تأکید است (Rezvani, 2002). به گفته بانک جهانی، توسعه روستایی راهبردی است که برای بهبود زندگی اجتماعی و اقتصادی مردم فقیر روستایی طراحی شده و از آنجا که عاملی برای کاهش فقر است، باید از آن به‌گونه‌ای روشن و مناسب برای افزایش تولید و بهره‌وری سود جست (Mokhtari Hesari and Zarei Dastgerdi, 2007). مادو (Madu, 2007) توسعه روستایی را ابزاری برای کمک به روستاییان به‌منظور اولویت‌بندی نیازهایشان با بهره‌گیری از سازمان بومی و مؤثر تعریف می‌کند.

از نظر برخی دیگر از صاحب‌نظران، توسعه روستایی یک وسیله اجتماعی برای تقویت مشارکت و سوق‌دهی آن به‌سوی تقویت حکومت محلی و ایجاد تغییر در روابط قدرت در مناطق روستایی است (Nair, 2014; Papadopoulou et al., 2011). البته شایان یادآوری است که توسعه روستایی به معنی حفظ یا گسترش روستا نیست؛ به دیگر سخن، نباید این‌گونه تصور کرد که با توسعه روستایی، می‌خواهیم روستاها را گسترش دهیم و یا حفظ کنیم. توسعه فرآیند نوسازی و بازسازی جامعه بر اساس اندیشه‌ها و باورهای تازه است. برداشت مشترک از مفهوم توسعه حاکی از این است که هدف اساسی توسعه، رشد و تعالی همه‌جانبه جوامع انسانی است و

از این رو، شناخت و درک شرایط و مقتضیات جوامع انسانی و نیازها و تقاضاهای آنها در ابعاد مادی و معنوی از جمله اقدامات اساسی در مسیر پیشرفت و توسعه تلقی می‌شود (Toyobo et al., 2014; Ahuja and Rawtani, 2004). بنا به یک تعریف دیگر، توسعه روستایی عبارت است از فرآیندی همه‌جانبه و پایدار که در چارچوب آن، «توانایی‌های اجتماعات روستایی» در راستای رفع نیازهای مادی و معنوی و کنترل مؤثر بر نیروهای شکل‌دهنده نظام سکونت محلی (بوم‌شناختی، اجتماعی، اقتصادی و نهادی) رشد و تعالی می‌یابد (Dobie, 2004). در همین راستا، به باور رابرت چمبرز، از صاحب‌نظران این حوزه توسعه روستایی راهبردی برای توانمندسازی گروهی خاص از مردم شامل زنان و مردان فقیر است؛ و باید این گروه را وادار سازد تا آنچه را که مورد نیاز خود و فرزندانشان است، تأمین کنند (Shahbazi, 2013). بنابراین، فرآیند توسعه روستایی دربرگیرنده تمامی قدم‌های تغییری است که از رهگذر آن، یک نظام اجتماع روستایی از شرایط زندگی ظاهراً غیرمطلوب به سوی شرایط مطلوب مادی و روحی حرکت می‌کند. بر این اساس، مهم‌ترین اهداف توسعه روستایی عبارت‌اند از کاهش فقر در نواحی روستایی، کاهش آسیب‌پذیری روستاییان و بهبود کیفیت زندگی، کاهش نرخ بیکاری روستایی، رفع عدم تعادل‌های شهری و روستایی، کاهش مهاجرت روستاییان به شهرها، تضمین استفاده پایدار و بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی و توسعه منابع انسانی و امنیت اجتماعی. رشد و توسعه روستاها نیازمند برنامه‌ریزی است و وجود یک نظام برنامه‌ریزی جامع و کارآمد یکی از عوامل بسیار مهم در موفقیت برنامه‌ریزی توسعه به‌شمار می‌رود (Yangfen and Yansui, 2011). بنابراین، توسعه و عمران روستا باید مشتمل بر مجموعه‌ای از اقدامات بنیادی برای اصلاح اوضاع اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در جامعه روستایی باشد و آن را به‌گونه‌ای متحول سازد که همه استعدادهای بالقوه موجود در روستا را بالفعل کند (Ghanbari et al., 2014; Mirzaei, 2009). برنامه‌ریزی ابزاری برای تبدیل وضع موجود به وضع مطلوب با هدف توسعه و عمران بوده و بدیهی است که برای رسیدن به وضع مطلوب، در درجه اول، باید شناخت دقیق و همه‌جانبه از وضع موجود داشت (Asayesh, 2002; Zaki et al., 2000)؛ و از این رو، با توجه به

هدف کلی توسعه مبنی بر رشد و تعالی همه‌جانبه جوامع انسانی، باید برنامه‌ریزی هر کشوری در چارچوب نظام اجتماعی و سیاسی آن کشور تعیین و انتخاب شود (Farmahini Farahani, 2015). برنامه‌ریزی توسعه روستاها به‌عنوان برنامه‌ای برای تجدید حیات و هدایت روستاها به لحاظ ابعاد محیطی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و کالبدی- فضایی (Qaderi, 2015) و با اهدافی مانند ایجاد زمینه توسعه و عمران روستاها با توجه به شرایط فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و ایجاد اشتغال برای ساکنان صورت می‌گیرد (Diao et al., 2007). از این‌رو، در فرآیند برنامه‌ریزی برای دستیابی به توسعه و قرار گرفتن در مسیر آن، شناخت و درک شرایط و مقتضیات جوامع انسانی و نیازهای آنها در ابعاد مختلف ضروری است. هم‌اکنون، روستاهای کشور نارسایی‌هایی دارند که معلول فقدان برنامه‌ریزی توسعه در سطح محلی و نبود رابطه منطقی بین سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی برنامه‌ریزی یا کم‌توجهی بدان است (Marsden and Sonnino, 2008)؛ و همین مسئله سبب شده است که در چند دهه اخیر، همواره توسعه و عمران روستایی یکی از دغدغه‌های اصلی توسعه در ایران باشد (Da-Rocha and Restuccia, 2002). بیش از شصت و پنج هزار روستا در سطح کشور وجود دارد که هر کدام به فراخور جغرافیای مکانی خود دارای ویژگی‌ها و استعدادهایی است که توجه ویژه به مسائل مربوط به برنامه‌ریزی و توسعه روستایی را ضرورت می‌بخشد (Asfour and Hathat, 2016). برنامه‌ریزی توسعه روستایی فرآیندی بلندمدت (Da-Rocha and Restuccia, 2002) و نیازمند درک مردم فقیر روستایی و روان‌شناسی آنها از لحاظ ترس، ازخودبیگانگی، احتمال پذیرش خطر و نیز مهارت‌های سازمانی و رفتار اجتماعی است (Rezvani, 2002). اگر به هر علتی، در روند پیشرفت و توسعه مناطق روستایی خللی وارد شود، آثار و پیامدهای مسائل روستایی در حوزه‌های شهری و در نهایت، در کلیت سرزمین گسترش می‌یابد (Marsden and Sonnino, 2008). با توجه به بیان اهمیت توسعه روستا و نقش برنامه‌ریزی در این فرآیند، تحقیق پیش رو بر آن است که به بررسی راهکارهای توسعه روستایی با تاکید بر رویکرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی پردازد.

پیشینه تحقیق

تاکنون پژوهش‌های فراوان در زمینه راهکارهای توسعه روستایی صورت گرفته است. در راستای تحقق توسعه روستایی، رویکردهای مختلف وجود دارد و هر تحقیق نتایج مرتبط با رویکردی خاص را بیان کرده است، اما از آنجا که هدف تحقیق حاضر توسعه روستایی با رویکرد متنوع‌سازی اقتصاد بوده، تحقیقاتی بیان و تشریح شده است که در راستای همین رویکرد، به نتایجی دست یافته‌اند. بعضی تحقیقات ایجاد کشاورزی چندعملکردی و توسعه کشاورزی را یکی از راه‌های دستیابی به توسعه روستایی عنوان کرده‌اند (Toyobo et al., 2014; Da-Rocha and Restuccia, 2002; Asfour and Hathat, 2016). برخی از محققان نیز توسعه زیرساخت‌ها، ظرفیت‌سازی فنی مقامات محلی به‌ویژه در زمینه‌های مرتبط با توسعه روستایی و توسعه اقتصادی از طریق حمایت از اقتصاد محلی را از جمله راهکارهای توسعه جوامع روستایی برشمرده‌اند (Toyobo et al., 2014; Cook, 2013; Oguzor, 2011; Bulus and Adefila, 2014; Ghosal, 2013). داس (Das, 2014)، با بررسی اهمیت زیرساخت سخت و نرم در قدرت اقتصاد روستایی در جنوب هند، بدین نتیجه رسید که توسعه زیرساخت سامانه‌های حمل‌ونقل جاده‌ای، خدمات مراقبت بهداشتی و تسهیلات تحصیلی و درآمد فرصت‌های تجاری به‌عنوان زیرساخت سخت و همچنین، ساختارهای نهادی شامل اوضاع اقتصادی- اجتماعی می‌تواند بر توسعه این جوامع مؤثر واقع شود. سایر تحقیقات نیز ایجاد فرصت‌های شغلی و تأکید بر کارآفرینی با توجه به امکانات و توان‌های موجود در روستاهای اطراف را راهکاری برای تحقق توسعه روستایی برمی‌شمارند (Figueiredo and Raschi, 2013; Velaei and Mohammadi Yeganeh, 2012; Ahmad et al., 2012; Patel and Chavda, 2013; Saxena, 2012). همچنین، بررسی تجربه گردشگری در روستای جانیرو دو سیما در کشور پرتغال، مشخص شد که توسعه گردشگری فرهنگی نواحی روستایی می‌تواند در این راستا مؤثر باشد (Golmohammadi, 2012). برخی پژوهشگران نیز تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی روستایی را در توسعه

روستاها تأثیرگذار می‌پندارند و بر آن به‌عنوان یکی از راهکارهای توسعه روستایی تأکید می‌کنند (Khalil et al., 2012; Kiper et al., 2011; Shamseddini, 2010).

مبانی نظری تحقیق

متنوع‌سازی اقتصاد روستایی

رویکردهای تحقق توسعه روستایی، با گذر زمان، دچار تغییر شده و به‌تبع آن، نوع نگرش به روستا و اقتصاد روستایی نیز تغییر کرده است، زیرا کشاورزی به‌تنهایی نمی‌تواند اشتغال و درآمد کافی را برای جمعیت روستایی فراهم آورد و موجب توسعه روستا شود و از این‌رو، مناطق روستایی با کارکرد معیشت سنتی خود همچنان فقیر و محروم قلمداد می‌شوند (Nicky and Lulaavar, 2014). تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی یکی از رویکردهای مهم توسعه پایدار در نواحی روستایی است، زیرا ترکیب مطلوب بخش‌های مختلف اقتصاد در نواحی روستایی کارآیی و بهره‌وری را در تمامی زمینه‌های تولیدی با افزایش مواجه می‌سازد و می‌تواند باعث دگرگونی در ساخت تک‌بعدی اقتصاد روستایی شود (Yassouri and Javan, 2015). همچنین، متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی سبب پایداری سکونتگاه‌ها و در نتیجه، توسعه پایدار روستایی (Taghdisi et al., 2018) و افزایش فرصت‌های شغلی (Alavizadeh et al., 2010) می‌شود. گروه‌های روستایی، به‌دلیل عدم دسترسی به آموزش، فاصله از بازار، ارزش پایین دارایی‌ها و ثروت یا کوچک بودن اندازه خانوار، از آسیب‌پذیرترین اقشار یک جامعه به‌شمار می‌روند (Anabestani et al., 2015) و مهم‌ترین ویژگی‌های ساختار اقتصادی روستاهای کشور عبارت‌اند از فقدان تنوع در بسترهای اقتصادی، نبود فرصت‌های شغلی، درآمد پایین با توجه به وابستگی به یک منبع درآمد و بحران‌های زیست‌محیطی (Alavizadeh et al., 2010). از این‌رو، رویکرد متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصاد روستایی به‌عنوان راهکاری مفید که بسیاری از نظریه‌پردازان توسعه به‌منظور کاهش اثرات این ساختار و در چارچوب الگوی توسعه پایدار بر آن تأکید دارند، ارائه شده است (Movahedi et al., 2020). همچنین، متنوع‌سازی

فعالیت‌های اقتصادی یکی از رویکردهای مورد توجه در توسعه همه‌جانبه اجتماعات روستایی است، به گونه‌ای که وجود تنوع در اقتصاد روستا لازمه دستیابی به توسعه پایدار روستایی عنوان می‌شود (Alavizadeh et al., 2010). متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی نیز خود دارای رویکردهای گوناگون همچون توسعه گردشگری روستایی، صنایع دستی، صنایع تبدیلی و فروش محصولات محلی است که نه تنها منشأ حرکت‌های اقتصادی و فرهنگی است، بلکه در نهایت، منجر به توسعه روستایی می‌شود (Nicky and Lulaavar, 2014).

معرفی منطقه مورد مطالعه

منطقه مورد مطالعه استان همدان است، که عمده مواد مصرفی کشاورزی در شهرهای این استان در روستاها تولید می‌شوند. استان همدان ۲/۱ درصد از جمعیت کل کشور را به خود اختصاص داده است و ۶۳ درصد از جمعیت آن در مناطق شهری و ۳۷ درصد در مناطق روستایی سکونت دارند. در برخی از مناطق این استان، به ویژه مناطق روستایی، توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی همچنان با چالش‌های متعدد روبه‌روست، به گونه‌ای که اینک مهاجرت بی‌رویه به شهرها و حاشیه‌نشینی، رشد بیکاری، به وجود آمدن شغل‌های کاذب و خالی از سکنه شدن روستاهای استان مشاهده می‌شود، روندی که تاکنون به بدون استفاده ماندن بخش مهمی از منبع خدادادی استان انجامیده است. در این میان، نهاوند، با دارا بودن چهار بخش، چهار شهر و نه دهستان و ۱۶۷ روستا، یک شهرستان نیمه‌روستایی به‌شمار می‌رود، زیرا پراکنش و توزیع جمعیت شهر و روستا در این شهرستان به‌طور برابر است. همچنین، جمعیت روستایی شهرستان نهاوند سیزده درصد از جمعیت روستایی کل استان را تشکیل داده و این شهرستان دومین شهرستان استان همدان، پس از شهرستان ملایر، با بالاترین تعداد روستاها و جمعیت روستایی بوده و اقتصاد آن مبتنی بر کشاورزی است^۱. شایان یادآوری است که رویکرد توسعه پایدار روستایی بر ارتقای همه‌جانبه زندگی ساکنان روستا از طریق زمینه‌سازی انجام فعالیت‌های

۱- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان همدان

هماهنگ و همسو با قابلیت‌ها، محدودیت‌ها و توان‌های محیطی تأکید می‌کند؛ و بدیهی است که تحقق آن مستلزم ارائه راهکارهای متناسب خواهد بود.

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر، از نظر نوع تحقیق، ترکیبی از روش‌های اسنادی و پیمایشی و از نظر ماهیت، مبتنی بر روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی بوده و با ترکیبی از مدل‌های کمی و کیفی انجام شده است. بحران‌ها و مشکلات زمان فعلی قابل توجه‌ترین دلیل برای فکر کردن به آینده است (Andersen and Rasmussen, 2014; Flisher and Felsenstein, 2000). آینده‌پژوهی، تلاشی نظام‌مند برای نگاه به آینده بلندمدت در حوزه‌های دانش، فناوری، اقتصاد، محیط زیست و جامعه با هدف شناسایی فناوری‌های نوظهور و تعیین حوزه‌هایی است که در آینده، از اهمیت بیشتری برخوردارند (Marokhi, 2012; Sahneh and Khodadad, 2014). جامعه علمی به شدت علاقه‌مند به توسعه روش‌هایی اثربخش به منظور کاستن از پیچیدگی‌ها و عدم قطعیت‌های آینده و مواجهه با تغییرات سریع و گسسته است و در این راستا، به توسعه ابزارهای آینده‌پژوهانه متعدد مانند آینده‌نگاری پرداخته است (Vishnevskiy et al., 2015; Reger, 2001; Adams et al., 2012; Coelho et al., 2012). از جمله این روش‌ها و شیوه‌ها با ماهیت آینده‌پژوهی می‌توان به روش‌های دلفی، تجزیه و تحلیل روندها، دیده‌بانی آینده، مدل‌سازی، پس‌نگری، تحلیل پیشران‌ها، سناریوپردازی، چشم‌اندازسازی، نقشه راه، شبیه‌سازی یا ترکیبی از این روش‌ها اشاره کرد (Ranjbar Heydari et al., 2016; Gordon et al., 2008; Shahsevand et al., 2019). به عنوان یک ابزار مؤثر برای کاستن از پیچیدگی نظام‌های پیچیده و پویا مورد توجه آینده‌پژوهان است (Rohrbeck and Kum, 2018; Vishnevskiy et al., 2015). مهم‌ترین دلیل استفاده از روش‌های آینده‌نگاری این است که مشخص شود چه چیزهایی برای تصمیم‌گیری صحیح لازم است؛ اما در حال حاضر، این اطلاعات در دسترس نیست. به کمک این اطلاعات می‌توان فرض‌ها را مشخص کرد تا امتحان شوند و در صورت لزوم تغییر یابند (Rabbani, 2012).

در تحقیق حاضر، در مرحله اول، به روش کتابخانه‌ای و مصاحبه با هفده نفر از صاحب‌نظران و کارشناسان همه ارگان‌ها و سازمان‌های مرتبط با امور روستایی شهرستان نهاوند و همچنین، پنج نفر از دهیاران و اعضای شوراهای روستایی به‌عنوان افراد کلیدی در قالب یک پانل دلفی، اطلاعات مورد نیاز گردآوری و مؤلفه‌های مؤثر بر متنوع‌سازی اقتصاد جوامع روستایی شناسایی شد و برای شناسایی عوامل کلیدی از بین مؤلفه‌ها، پرسشنامه تحلیل تأثیرات متقابل^۱ طراحی شد. توان روش ماتریس متقاطع در استفاده از داده‌های کیفی در کنار داده‌های کمی این روش را به یکی از روش‌های پرکاربرد در آینده پژوهی تبدیل کرده است (Rabbani, 2012). پرسشنامه‌ها صرفاً به کمک متخصصان منابع انسانی که به مسائل مربوط احاطه دارند، در دو مرحله تکمیل شده است. حجم نمونه آماری در بخش مصاحبه، با بهره‌گیری از شیوه دلفی، ۲۲ نفر در نظر گرفته شد. وزن‌دهی این پرسشنامه به‌صورت مقایسه‌ای زوجی و میزان ارتباط متغیرها با اعداد بین صفر تا سه سنجیده شد. پس از تکمیل پرسشنامه توسط جامعه آماری، از نرم‌افزار میک‌مک^۲ برای تحلیل استفاده شده است. نرم‌افزار میک‌مک یک ابزار حرفه‌ای برای شکل‌دهی به ایده‌ها و شناسایی قدرت پیشرانی متغیرهای مستقل است و به‌منظور انجام محاسبات سنگین ماتریس اثرات متقاطع طراحی شده است. همچنین، برای به‌کارگیری این نرم‌افزار، ابتدا متغیرها و مؤلفه‌های مهم در حوزه مورد نظر شناسایی و در ماتریسی مانند ماتریس تحلیل اثرات وارد و سپس، میزان ارتباط این متغیرها با حوزه مورد نظر مشخص می‌شود. متغیرهای موجود در سطرها بر متغیرهای موجود در ستون‌ها تأثیر می‌گذارند (Melewar et al., 2013; Ranjbar Heydari et al., 2016). میزان ارتباط متغیرها با اعداد بین صفر تا سه سنجیده می‌شود؛ عدد صفر به‌منزله «عدم تأثیر»، عدد یک به‌منزله «تأثیر ضعیف»، عدد دو به‌منزله «تأثیر متوسط»، عدد سه به‌منزله «تأثیر زیاد» و در نهایت، حرف P به‌منزله وجود

1. Ceoss Impact Analysis
2. MICMAC software

رابطه بالقوه بین متغیرهاست. به طور کلی، مراحل انجام تحلیل ماتریس متقاطع با استفاده از نرم افزار میک مک به شرح زیر است:

- ۱- تهیه فهرست پیشران‌ها یا متغیرها به عنوان روندهایی با جهت‌های معین؛
- ۲- تهیه ماتریس قطری به تعداد پیشران‌ها ($n*n$)؛
- ۳- قضاوت در مورد اینکه روند B تا چه حد بر روند A تأثیر خواهد داشت، به گونه‌ای که اعداد «صفر» بدون تأثیر، «سه» معمولاً تأثیر زیاد، «دو» تأثیر متوسط و «یک» تأثیر کم را نشان می‌دهند.
- ۴- جمع‌بندی نتایج؛ جمع هر ردیف میزان قدرت پیش‌برندگی متغیر را نشان می‌دهد، بدین معنی که این متغیر تا چه اندازه بر متغیرهای دیگر تأثیر می‌گذارد؛ و جمع ستون سطح وابستگی هر متغیر را نشان می‌دهد.
- ۵- رسم روندها (متغیرها) در یک نمودار؛ وابستگی در یک محور و پیشرانی در محور دیگر (Ranjbar Heydari et al., 2016). خروجی مدل تحلیل تأثیرات متقابل در این نرم‌افزار نشان‌دهنده روابط میان متغیرهاست. این نرم‌افزار، قابلیت تبدیل روابط به اشکال و نمودارهای ویژه را دارد و با امکانات خود تحلیل آسان روابط و ساختار سیستم را امکان‌پذیر می‌کند (Rabbani, 2012). در روش تحلیل تأثیرات متقابل تحت نرم‌افزار میک مک، در مجموع، دو نوع پراکنش تعریف شده است که به سیستم‌های پایدار و سیستم‌های ناپایدار معروف‌اند. در سیستم‌های پایدار، متغیرها از تأثیرگذاری بالا و البته برخی متغیرها از تأثیرپذیری بالا برخوردارند. در سیستم‌های پایدار، در مجموع، سه دسته متغیر قابل مشاهده است: متغیرهای بسیار تأثیرگذار بر سیستم (عوامل کلیدی)، متغیرهای مستقل و متغیرهای خروجی سیستم؛ در مقابل، در سیستم‌های ناپایدار، وضعیت پیچیده‌تر است و متغیرها در حول محور قطری صفحه پراکنده‌اند و در اکثر مواقع، حالت بینابینی از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری را نشان می‌دهند که ارزیابی و شناسایی عوامل کلیدی را بسیار دشوار می‌سازد (Naemi and Pourmohamadi, 2016; Taheri et al., 2014).

نتایج و بحث

همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، برای مشخص شدن راهکارهای متنوع‌سازی اقتصاد جوامع روستایی در شهرستان نهاوند، یک پانل مشتمل بر هفده نفر از کارشناسان مرتبط و نیز پنج نفر از دهیاران و اعضای شوراهای روستایی از روستاهای دهقان‌آباد، رزین و شریف‌آباد انتخاب شدند. مشخصات، سمت و محل فعالیت کارشناسان در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱- محل فعالیت اعضای پانل دلفی

محل فعالیت	سمت
شرکت‌های خدماتی	مدیرعامل شرکت تعاونی تولید روستایی زاگرس، مدیرعامل شرکت تعاونی تولیدی و چهار نفر از اعضای این شرکت‌ها
اداره تعاون روستایی	مسئول هماهنگی تشکلهای روستایی، مدیرعامل و معاونت اداره
مدیریت جهاد کشاورزی	سه نفر از کارشناسان ترویج، رئیس امور دام، رئیس اداره هماهنگی ترویج، کارشناس بخش زراعت و کارشناس باغبانی
اداره امور عشایری	سه نفر از کارشناسان این اداره

مأخذ: یافته‌های پژوهش

تحقیق حاضر به دنبال شناسایی و تحلیل متغیرهای کلیدی در راهکار متنوع‌سازی اقتصاد جوامع روستایی در شهرستان نهاوند بود و بدین منظور، ضمن مطالعه کتب، اسناد، مدارک، مقالات، پیشینه‌های مرتبط و مصاحبه با برخی از کارشناسان موضوع، کلیه محورهای متغیرها به گونه‌ای جامع و با هم‌پوشانی لازم بررسی و از آن میان، سرانجام، ۲۷ متغیر در پنج دسته شناسایی شدند، که مجموعه این متغیرها در جدول ۲ آمده است

جدول ۲- متغیرهای شناخته شده در راستای متنوع سازی اقتصاد جوامع روستایی

توسعه امکانات مقاصد گردشگری در نواحی روستایی، تقویت و توسعه بوم گردی، تقویت گردشگری	توسعه انواع گردشگری
توسعه مشاغل خانگی در روستاها، توسعه صنایع دستی روستایی، حمایت و توسعه کارآفرینی روستایی، توسعه کشاورزی نوین در روستاها، ایجاد بازارچه های محلی در روستاهای گردشگرپذیر، حمایت از صنایع دستی در روستاها، تقویت کسب و کارهای خانگی با تأکید بر توسعه صنایع روستایی	توسعه صنایع دستی
توسعه حمایت های اجتماعی روستایی از قبیل بیمه و ...، توسعه منابع انسانی روستایی با ارتقای سطح آموزش و ...، تقویت سرمایه اجتماعی در روستا، فرهنگ سازی و افزایش تعاملات روستاییان	توسعه منابع انسانی
ایجاد زیرساخت های ارتباطی در مناطق روستایی و نیز بین روستاها و مناطق شهری اطراف، برقراری ارتباط های تلفنی و اینترنت در سطوح تمام روستاها	توسعه منابع انسانی
سرمایه گذاری در بخش صنایع تبدیلی، افزایش ارزش افزوده بخش کشاورزی با شیوه های فرآوری برای اشتغال زایی بیشتر، فعال سازی بخش خصوصی در عرصه اقتصاد روستایی، ایجاد بنگاه های زودبازده، صنعتی سازی روستا و انتقال اشتغال از بخش کشاورزی به بخش صنایع روستایی، حذف واسطه ها و توسعه بازاریابی روستاییان، ایجاد واحدهای صنعتی پرورش دام، ایجاد کارگاه ها و صنایع کوچک، استفاده از ظرفیت تولید هر روستا متناسب با تنوع محصول، توسعه صندوق های خرد	سرمایه گذاری در زیرساخت ها
سرمایه گذاری در	سرمایه گذاری در
تولید	تولید

روستایی

مأخذ: یافته های پژوهش

از بین متغیرهای بیان شده، پس از بررسی و حذف موارد مشابه، در نهایت، بیست متغیر در این حوزه شناسایی و در قالب شیوه دلفی و با ابزار پرسشنامه، به نخبگان موضوع برای بررسی و سنجش ارائه شد. در ادامه، ابتدا برای تسهیل در تحلیل متغیرها، به تمام متغیرهای شناسایی شده کدهایی اختصاص یافت و پرسشنامه ای تنظیم شد تا در قالب آن، بتوان به تحلیل و تفسیر بر اساس این متغیرها پرداخت. تمامی متغیرهای نهایی و انتخاب شده همراه با کدهای اختصاص یافته به آنها در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳- متغیرهای نهایی برای تحلیل و شناسایی پیشران‌های متنوع‌سازی اقتصاد جوامع روستایی

نام اختصاری	متغیر	نام اختصاری	متغیر
۱۲= صندوق خرد	توسعه صندوق‌های خرد روستایی	۱= گردشگری	توسعه انواع گردشگری
۱۳= واحد صنعتی	ایجاد واحدهای صنعتی در اطراف محیط‌های روستایی	۲= کارآفرینی	حمایت و توسعه کارآفرینی
۱۴= پرورش دام	پرورش صنعتی دام	۳= امکانات	توسعه امکانات گردشگری
۱۵= کارگاه	ایجاد کارگاه‌های کوچک	۴= مشاغل خرد	توسعه مشاغل خرد خانگی
۱۶= بیمه	حمایت‌های اجتماعی از قبیل بیمه	۵= ظرفیت تولید	استفاده از ظرفیت تولید هر روستا
۱۷= زیرساخت	تقویت زیرساخت‌های ارتباطی	۶= بنگاه	ایجاد بنگاه‌های زودبازده
۱۸= حذف دلال	حذف واسطه‌ها و دلال‌ها برای خرید محصولات زراعی	۷= کشاورزی	توسعه کشاورزی نوین
۱۹= صنایع تبدیل	سرمایه‌گذاری در صنایع تبدیلی	۸= صنایع دستی	توسعه صنایع دستی
۲۰= بخش خصوصی	مشارکت دادن بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری	۹= بازارچه	ایجاد بازارچه‌های محلی گردشگری
-	-	۱۰= بازاریابی	توسعه بازاریابی
-	-	۱۱= آموزش	ارتقای سطح آموزش

مأخذ: یافته‌های پژوهش

پس از انتخاب مؤلفه‌ها، ماتریس اثرات متقاطع تنظیم و بار دیگر در اختیار کارشناسان قرار داده شد (جدول ۴) و از آنها خواسته شد تا تأثیرات متغیرها بر یکدیگر را بیان کنند. چنان‌که پیش‌تر تشریح شد، سنجش میزان ارتباط متغیرها با اعداد بین صفر تا سه صورت گرفت (۰=عدم تأثیر، ۱=تأثیر ضعیف، ۲=تأثیر متوسط، ۳=تأثیر زیاد، و حرف P به منزله وجود رابطه بالقوه بین متغیرها). همچنین، شایان یادآوری است که برای سهولت تحلیل در نرم‌افزار، یک نام اختصاری^۱ برای تمام متغیرها انتخاب و بر آن مبنا، تحلیل‌ها انجام شد.

1 - short label

جدول ۴- ماتریس اثرات متقاطع برای توصیف تأثیرات متقابل متغیرها بر یکدیگر

۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰
۱	*	۲	۲	۲	۰	۰	۳	۳	۳	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰
۲	۰	*	۰	۳	۳	۰	۰	۳	۳	۳	۰	۱	۰	۲	۳	۲	۱	۰	۱
۳	۳	۲	*	۳	۳	۱	۰	۳	۳	۳	۱	۱	۰	۰	۳	۱	۱	۱	۱
۴	۱	۱	۱	*	۳	۳	۰	۳	۳	۳	۱	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۱
۵	۱	۳	۱	۳	*	۱	۱	۱	۳	۳	۱	۱	۱	۱	۳	۱	۱	۱	۱
۶	۰	۳	۰	۳	۳	*	۰	۳	۳	۰	۰	۰	۰	۳	۳	۰	۱	۱	۱
۷	۰	۰	۰	۲	۲	۲	*	۰	۳	۳	۱	۰	۳	۰	۱	۱	۱	۳	۳
۸	۰	۰	۰	۳	۰	۰	۰	*	۳	۳	۰	۰	۰	۳	۱	۱	۱	۱	۱
۹	۱	۱	۱	۳	۲	۱	۰	۳	*	۲	۲	۱	۰	۰	۳	۳	۰	۰	۰
۱۰	۱	۱	۱	۳	۳	۰	۰	۳	۳	*	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۱	۰
۱۱	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	*	۲	۲	۲	۲	۰	۱	۱	۱
۱۲	۰	۳	۰	۳	۳	۳	۰	۳	۳	۱	۱	*	۰	۲	۳	۱	۱	۱	۱
۱۳	۰	۰	۰	۳	۳	۳	۳	۱	۰	۳	۳	۰	*	۰	۲	۰	۲	۳	۳
۱۴	۰	۰	۰	۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	*	۰	۰	۰	۳	۳	۳
۱۵	۰	۰	۰	۳	۳	۱	۱	۲	۲	۲	۱	۱	۱	*	۰	۰	۲	۲	۲
۱۶	۰	۳	۰	۳	۰	۲	۰	۲	۱	۰	۰	۰	۰	۱	*	۰	۰	۰	۰
۱۷	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۰	۲	۳	۳	۳	۱	۳	۳	۳	۱	*	۰	۳
۱۸	۰	۰	۰	۲	۰	۲	۰	۲	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	*	۰	۰
۱۹	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	*	۳
۲۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	*

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بر اساس نتایج به دست آمده، میزان درصد پرشوندگی کل ماتریس ۸۹/۲۵ درصد بوده و از مجموع چهارصد رابطه، ۳۵۷ رابطه با بیست متغیر معنی دار شده است. در ماتریس اثرات متقاطع، تأثیرات متقابل جمع اعداد سطرهای هر متغیر به عنوان میزان تأثیرپذیری و جمع ستونی هر متغیر میزان تأثیرگذاری آن از متغیرهای دیگر را نشان می‌دهد. لازم به ذکر است که پایداری ماتریس بعد از سه بار چرخش به مقدار صد رسید و نشان از روایی و پایداری مناسب

داشت. این چرخش برای متغیرهای اثرگذار بعد از چرخش اول ۹۷ درصد، چرخش دوم ۹۹ درصد و در نهایت، چرخش سوم صد درصد حاصل شد. همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، در تحلیل توسط نرم‌افزار میک‌مک، در مجموع، دو نوع پراکنش معروف عبارت‌اند از سیستم‌های پایدار و ناپایدار. در سیستم‌های پایدار که شبیه به حرف انگلیسی L است، برخی متغیرها از تأثیرگذاری بالا برخوردارند؛ و در سیستم‌های ناپایدار، متغیرها در حول محور قطری صفحه پراکنده‌اند و در اکثر مواقع، حالت بینایی از تأثیرگذاری و تأثیرپذیری دارند و شناسایی تغییرهای کلیدی به‌راحتی سیستم پایدار نیست. شایان یادآوری است که نمودار پراکنش در این نرم‌افزار در خروجی آن (شکل ۱) به‌شرح زیر قابل توصیف است:

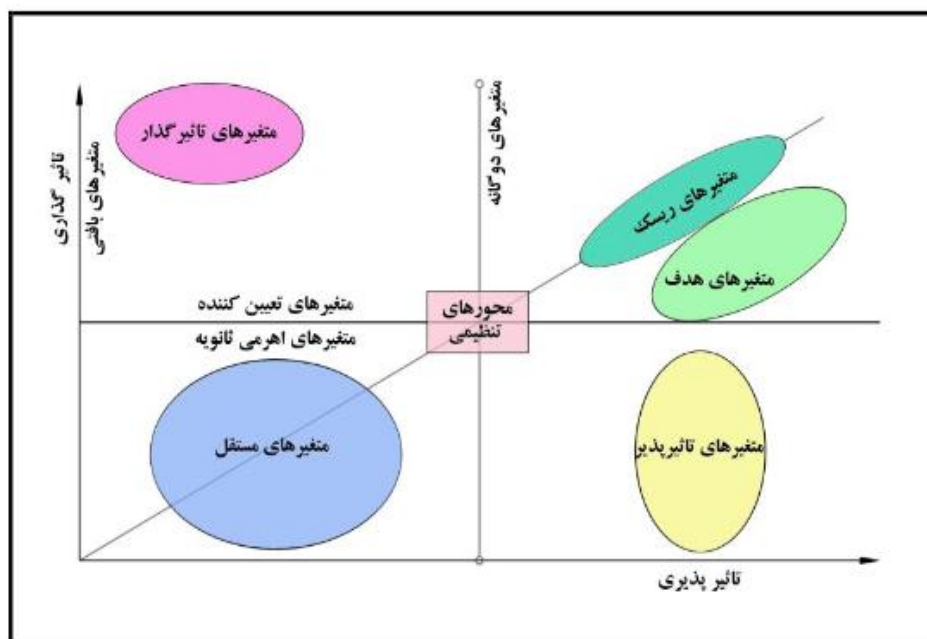
ناحیه یک: به متغیرهای راهبردی یا دووجهی تعلق دارد که به‌صورت بسیار تأثیرگذار و بسیار تأثیرپذیر عمل می‌کنند و در قسمت شمال شرقی نمودار قرار می‌گیرند. این متغیرها هم قابل دست‌کاری و کنترل هستند و هم بر پویایی و تغییر سیستم تأثیر می‌گذارند؛ یعنی، شاخص‌های ناپایداری را تشکیل می‌دهند. متغیرهایی که بالای خط قطری این ناحیه قرار می‌گیرند، متغیرهای «ریسک» نامیده می‌شوند، زیرا ظرفیت تبدیل شدن به بازیگران کلیدی را دارند؛ یعنی، به‌سرعت تغییرات بر آنها اثر می‌گذارند و آنها نیز این تغییرات را خیلی سریع به متغیرهای وابسته در ناحیه منتقل می‌کنند. متغیرهایی که زیر خط قطری این ناحیه قرار می‌گیرند متغیرهای «هدف» نامیده می‌شوند و نتایج سیستم را به نمایش می‌گذارند. به‌دیگر سخن، با دست‌کاری این متغیرها، سیستم تغییرات تکاملی را در پیش خواهد گرفت.

ناحیه دو: برنامه‌ریزان به‌ندرت قادر به تغییر در متغیرهای قرارگرفته در ناحیه دو واقع در قسمت شمال غربی نمودار هستند. این متغیرها، به‌عنوان بحرانی‌ترین مؤلفه‌ها، بیشتر تأثیرگذار و کمتر تأثیرپذیرند و متغیرهای «ورودی» محسوب می‌شوند.

ناحیه سه: متغیرهای واقع در این ناحیه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بسیار اندک دارند و نمی‌توانند متغیرهای راهبردی محسوب شوند. این متغیرها در قسمت جنوب شرقی نمودار قرار می‌گیرند

راهکارهای توسعه مناطق روستایی در.....

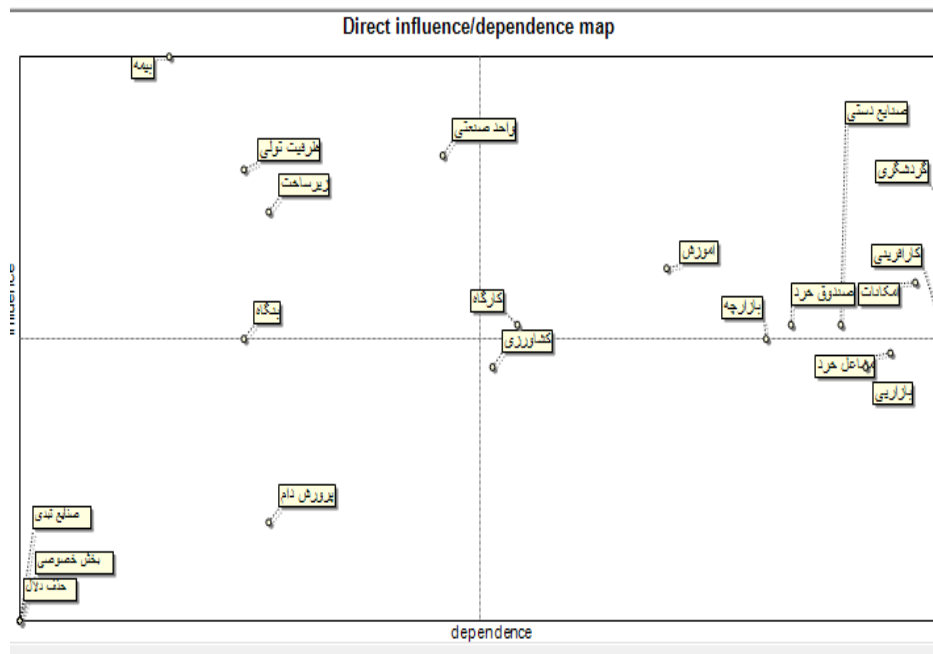
و متغیرهای «مستقل و مستثنا» نامیده می‌شوند. این متغیرها از سایر متغیرهای سیستم تأثیر نمی‌پذیرند، بر آنها اثر هم نمی‌گذارند و ارتباط بسیار کمی با سیستم دارند. ناحیه چهار: متغیرهای این ناحیه نیز به دلیل وابستگی شدید به سایر متغیرها، خاصیت راهبردی ندارند و بیشتر، از سایر متغیرها نتیجه می‌شوند؛ اما متغیرهای ناحیه یک راهبردی به شمار می‌روند، زیرا هم قابلیت کنترل توسط نظام مدیریتی را دارند و هم تأثیرگذاری آنها بر نظام قابل قبول است.

مأخذ: محمدپورجابری و همکاران (Mohamadpourjaberi et al., 2016) به نقل از Arcet et al., 2003

شکل ۱- توصیف نواحی چهارگانه پراکنش

با توجه به توضیحات پیش گفته، نتایج نهایی تحلیل این نرم‌افزار برای بیست مؤلفه وارد شده در نرم‌افزار و موقعیت و پراکنش آنها در نمودار پراکنش نشان می‌دهد که در تحقیق حاضر، سیستم ناپایدار بوده (شکل ۲) و پراکنش در چهار بخش این نمودار گسترده است، به گونه‌ای که بیشترین تعداد مؤلفه‌ها در نواحی اول و دوم قرار دارند.

شکل ۲- قرارگیری متغیرها در نقشه پراکنش

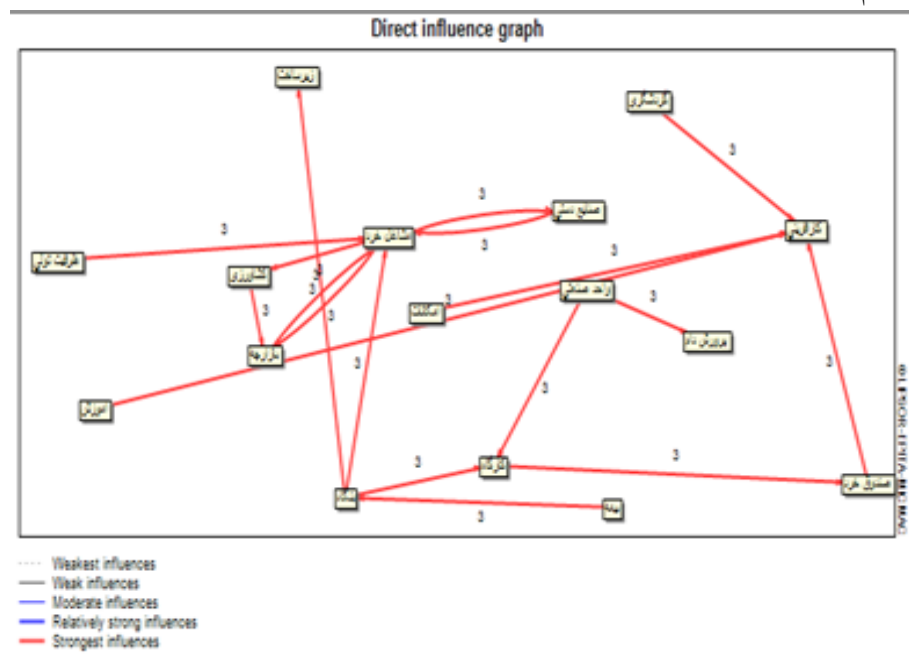
با توجه به شکل‌های ۱ و ۲ و آنچه گفته شد، در تحقیق حاضر، مؤلفه‌ها در چهار ناحیه و به صورت کاملاً ناپایدار پراکنش داشتند. همان‌گونه که در شکل ۲ مشاهده می‌شود، نحوه پراکنش عوامل نشان می‌دهد که تنها پنج مؤلفه با درجه تأثیرگذاری بالا در سمت شمال غربی نمودار قرار دارند و از مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر مسئله تحقیق به‌شمار می‌روند. این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از: استفاده از ظرفیت تولید هر روستا، ایجاد واحدهای صنعتی در اطراف محیط‌های روستایی، تقویت زیرساخت‌های ارتباطی، حمایت‌های اجتماعی از قبیل بیمه و نیز ایجاد بنگاه‌های زودبازده.

در ناحیه دوجبهی، دو دسته متغیر یا مؤلفه قرار دارند: ریسک و هدف. متغیرهای ریسک پیرامون خط قطری ناحیه شمال شرقی نمودار قرار دارند و از ظرفیت بسیار بالا برای تبدیل به بازیگران کلیدی (عوامل اصلی) سیستم برخوردارند که در تحقیق حاضر، تنها دو مؤلفه ریسکی مشاهده می‌شود، که عبارت‌اند از ایجاد کارگاه‌های کوچک و ارتقای سطح آموزش. همچنین، در این ناحیه، متغیرهای هدف نیز وجود دارند که زیر خط قطری این ناحیه

راهکارهای توسعه مناطق روستایی در.....

قرار می گیرند و نتایج سیستم را به نمایش می گذارند. به دیگر سخن، با دست کاری این متغیرها، سیستم تغییرات تکاملی را در پیش خواهد گرفت. با این توصیف، متغیرهای دارای تأثیر بالا و اما غیرقابل کنترل را نمی توان متغیرهای راهبردی محسوب کرد. در تحقیق حاضر، مؤلفه های هدف عبارت اند از توسعه کارآفرینی، توسعه انواع گردشگری، توسعه صنایع دستی و ایجاد بازارچه های محلی گردشگری.

در قسمت جنوب غربی نمودار، مؤلفه های مستقل یا خروجی را شامل می شوند و قابلیت تبدیل به عوامل کلیدی برای آینده نگری و سناریوسازی را ندارند. این متغیرها عبارت اند از: توسعه مشاغل خانگی، توسعه کشاورزی نوین و توسعه بازاریابی. همچنین، از جمله مؤلفه های تأثیرپذیر در تحقیق حاضر عبارت اند از: مشارکت دادن بخش خصوصی در سرمایه گذاری، سرمایه گذاری در صنایع تبدیلی، حذف واسطه ها و دلال ها برای خرید محصولات زراعی و پرورش صنعتی دام. شکل ۳ نشان می دهد که چگونه مؤلفه های پراکنده در چهار ناحیه تأثیرات مستقیم بر یکدیگر دارند.

شکل ۳- مؤلفه ها و تأثیرات مستقیم آنها بر یکدیگر

از آنجا که در نرم‌افزار میک‌مک، ضمن بررسی تأثیرات مستقیم، به بررسی تأثیرات غیرمستقیم هر متغیر پرداخته می‌شود، مقادیر تأثیر هر متغیر در جدول ۵ مشخص شده و متغیرهای کلیدی در این جدول قابل شناسایی است. این متغیرها، به ترتیب، کدهای ۵-۶-۱۳-۱۵-۱۶-۱۷ را به خود اختصاص داده و در جدول ۵ قابل مشاهده‌اند. از این‌رو، در تحلیل نهایی، می‌توان چنین برداشت کرد که از بین بیست متغیر مطرح‌شده توسط پانل دلفی که وارد تحلیل نرم‌افزار شدند، تعداد شش مؤلفه به‌عنوان پیشران‌های اصلی و کلیدی در تحقیق حاضر شناسایی شدند، که عبارت‌اند از: استفاده از ظرفیت تولید هر روستا، ایجاد بنگاه‌های زودبازده، ایجاد واحدهای صنعتی در اطراف محیط‌های روستایی، ایجاد کارگاه‌های کوچک، حمایت‌های اجتماعی از قبیل بیمه و نیز تقویت زیرساخت‌های ارتباطی.

توسعه زیرساخت‌های ارتباطی

در بین مؤلفه‌های پیشران و مؤثر، مؤلفه «تقویت زیرساخت‌های ارتباطی» از بالاترین مقادیر اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم برخوردار بوده و در نمودار تأثیرات غیرمستقیم نیز مشخص شده است که این مؤلفه تأثیراتی بر توسعه کارآفرینی و توسعه گردشگری و نیز توسعه بازاریابی دارد. توسعه زیرساخت‌های ارتباطی بین روستاها و مراکز شهری و یا بین روستاها باهم می‌تواند زمینه‌ساز نفوذ توسعه باشد تا حلقه‌های ارتباطی بین مراکز روستایی و شهری تکمیل شود. ناگفته پیداست که باید زمینه و بستر ممکن فراهم شود تا بتوان در ادامه، گام‌های بعدی را برداشت و از این‌رو، ایجاد زیرساخت‌های ارتباطی در این زمینه به‌ویژه اهمیت دارد. تردیدی نیست که ایجاد هرگونه شغل جدید به ارتباطات نیازمند است که گذشته از ارتباطات کالبدی مانند راه و جاده، می‌تواند ارتباطات اینترنتی را نیز شامل شود. توسعه راه‌ها نقش اساسی در توسعه و اشتغال‌زایی دارد و در این بخش، آسفالت و بهسازی راه‌های روستایی از اهمیت ویژه برخوردار است و بی‌شک، در راستای تحول اقتصادی و نیز جذب سرمایه‌گذاری، تقویت و مناسب‌سازی راه‌های روستایی، بسیار اهمیت دارد. به گفته کارشناسان پژوهش حاضر، این راهکار همانند بستری اولیه برای تحقق سایر راهکارهای پیشنهادی است، به‌گونه‌ای که اگر

راه‌های مناسب وجود نداشته باشد، امکان ورود گردشگر به مناطق مقصد گردشگری اندک خواهد بود؛ و یا اگر سرمایه‌گذاری برای توسعه صنایع دستی صورت گیرد و در این راستا، مشاغل هم ایجاد شوند، اما زیرساخت‌های لازم وجود نداشته باشد، چگونه می‌توان به بازار فروش و بازاریابی اندیشید. از سوی دیگر، اهمیت این راهکار وقتی روشن‌تر می‌شود که بدانیم ایجاد هرگونه شغل زراعی و غیرزراعی مستلزم زنجیره‌هایی به هم پیوسته است که در مکان‌های مختلف، به یکدیگر می‌پیوندند؛ تولید، تبلیغ، بازاریابی و فروش و فعالیت‌هایی از این دست، بی‌شک، تنها محدود به شغل ایجادشده نخواهد بود.

استفاده از ظرفیت‌های روستا

در نمودارهای تأثیرات مستقیم مؤلفه‌ها بر یکدیگر (شکل ۳) و تأثیرات بالقوه مستقیم متغیرهای کلیدی (شکل ۴)، مشاهده می‌شود که مؤلفه پیشران «استفاده از ظرفیت تولیدی هر روستا»، با نام اختصاری «ظرفیت»، تأثیرات مستقیم بر برخی مؤلفه‌های دیگر دارد. برای نمونه، این مؤلفه سبب تقویت تولید مشاغل خانگی می‌شود و در توسعه صنایع دستی در روستاها نیز تأثیر مستقیم و مؤثر دارد؛ همچنین، سبب می‌شود که «بازارچه‌های محلی گردشگری» شکل گیرد و توسعه یابد. در شهرستان نهاوند، سطح زیر کشت محصولات باغی و زراعی بیش از ۶۸۵۸۲ هکتار است که از آن میان، بیست درصد به کشت باغ‌ها و بقیه به زراعت‌های سالانه اختصاص دارد؛ عمده تولیدات زراعی این شهرستان شامل گندم، جو، حبوبات، یونجه و چغندر قند است و این محصولات ۳۴ درصد از ارزش تولیدات در کل استان همدان را به خود اختصاص می‌دهند؛ همچنین، این شهرستان رتبه اول جمعیت دام در استان همدان را داراست و نیز به‌عنوان قطب پرورش ماهی قزل‌آلا در این استان شناخته می‌شود. از سوی دیگر، شهرستان نهاوند از قطب‌های تولید و کاشت گیاهان دارویی و بزرگ‌ترین تولیدکننده گشنیز در کشور است، به گونه‌ای که شصت درصد از تولید این محصول در کشور بدین شهرستان اختصاص دارد؛ همچنین، شهرستان نهاوند، با بهره‌مندی از آب‌وهوای مساعد و بارش‌های مناسب، از قطب‌های اصلی کشاورزی استان محسوب می‌شود که در بسیاری از محصولات تولیدی،

جایگاه اول تا سوم را داراست و یکی از مراکز تولید هلو در استان به‌شمار می‌رود، که سالانه بیش از چهل هزار تن انواع هلو و شلیل را روانه بازار مصرف می‌کند^۱. افزون بر این، شهرستان نهاوند، با قدمت بیش از هفت هزار سال، مشهور به شهر سراب‌های نُه‌گانه با طبیعتی بکر و زیبا و اماکن تاریخی و مذهبی است که از آن میان، می‌توان به سراب گیان، سراب گاماسیاب، فارسبان، ملوسان، سراب کنگاور کهنه، تپه باستانی گیان با تمدن هفت‌هزارساله، تپه باستانی بابا قاسم و پل زرامین اشاره کرد. مجموعه این ویژگی‌ها نشان می‌دهد که این شهرستان از ظرفیت‌ها و توان‌های بالقوه و بالفعل در بخش کشاورزی برخوردار است که باید با برنامه‌ریزی مناسب، بتوان از این توان‌ها و ظرفیت‌ها بهره‌برد و موجبات توسعه این مناطق را فراهم آورد.

ایجاد بنگاه‌های زودبازده و واحدهای صنعتی در نواحی روستایی

از دیگر مؤلفه‌های پیشران با تأثیرات مستقیم و مؤثر بر سایر مؤلفه‌ها می‌توان به «ایجاد بنگاه‌های زودبازده»، با نام اختصاری «بنگاه»، اشاره کرد که همانند مؤلفه قبلی، تأثیرات مستقیم بر تولید مشاغل خانگی، توسعه صنایع دستی و نیز توسعه بازارچه‌های محلی گردشگری دارد. از دیگر نکاتی باید به‌صورت جدی بدان توجه شود، «ایجاد واحدهای صنعتی در نواحی روستایی» است که بر پایه یافته‌های پژوهش حاضر، این مؤلفه تأثیر مستقیم بر پرورش صنعتی دام و توسعه کارگاه در نواحی روستایی خواهد داشت. شایان یادآوری است که شهرستان نهاوند رتبه اول جمعیت دام در استان را داراست و توجه به صنعتی‌سازی پرورش دام در این شهرستان می‌تواند بسیار مفید و مؤثر واقع شود و ضمن به‌کارگیری و اشتغال دانش‌آموختگان مرتبط با این حوزه، بهره‌وری این صنعت را افزایش داد.

۱- مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان نهاوند

راهکارهای توسعه مناطق روستایی در.....

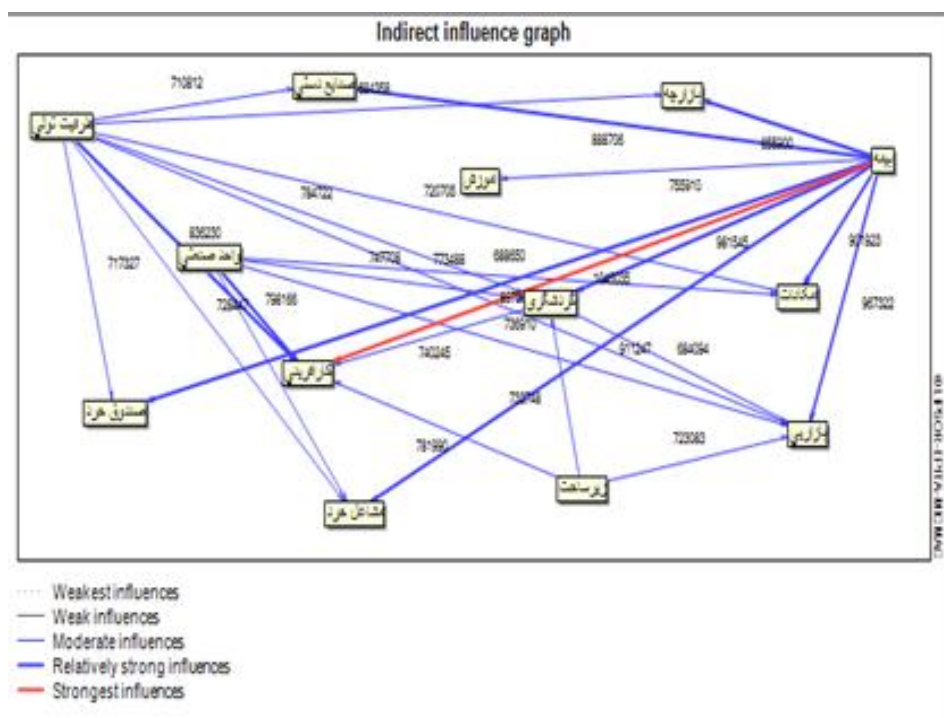
جدول ۵- تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم مؤلفه‌ها بر یکدیگر^۱

مؤلفه	تأثیر گذاری	تأثیر پذیری	مجموع تأثیر گذاری مستقیم و غیر مستقیم	مجموع تأثیر پذیری مستقیم و غیر مستقیم ستون
توسعه کارآفرینی	۲۰	۱۴	۶۶۳۳۳۳	۳۹۵۲۰۷۵
توسعه امکانات گردشگری	۲۶	۱۴	۸۹۶۰۴۶۵	۶۳۷۰۸۴۸
توسعه مشاغل خانگی	۳۱	۲۶	۹۰۵۴۴۹۹	۴۶۵۲۷۰۵
توسعه انواع گردشگری	۲۷	۱۳	۹۷۵۳۹۹۶	۷۳۳۳۹۷۷
استفاده از ظرفیت تولید هر روستا	۲۹	۴۹	۱۱۶۰۱۱۱	۸۲۸۷۶۳۱
ایجاد بنگاه‌های زودبازده	۲۵	۳۷	۱۱۶۰۱۱۱	۵۴۶۴۵۲۴
توسعه کشاورزی نوین	۲۷	۲۶	۴۲۰۰۳۶۲	۴۶۳۶۳۰۳
توسعه صنایع دستی	۱۷	۹	۸۸۳۴۵۶۸	۵۴۹۷۶۲۴
ایجاد بازارچه‌های محلی گردشگری	۲۳	۳۶	۴۸۶۸۷۳۵	۸۵۰۸۹۱۸
توسعه بازاریابی	۲۲	۴۰	۴۷۴۷۴۱۲	۹۶۱۴۰۳۷
ارتقای سطح آموزش	۴۵	۳۷	۷۵۱۴۶۴۳	۶۴۲۱۲۰۴
توسعه صندوق‌های خرد روستایی	۳۰	۱۸	۸۹۱۷۹۸۶	۵۵۹۷۷۲۰
ایجاد واحدهای صنعتی در اطراف محیط‌های روستایی	۳۲	۱۳	۷۹۰۴۱۵۱	۴۷۱۵۶۸۴
پرورش صنعتی دام	۲۱	۱۳	۲۱۱۶۲۲۸	۱۷۷۰۳۵۵
ایجاد کارگاه‌های کوچک	۲۳	۱۵	۵۴۹۱۴۶۹	۴۷۵۶۳۹۵
حمایت‌های اجتماعی از قبیل بیمه	۱۲	۳۲	۱۲۸۰۶۰۶	۶۷۹۰۷۱۱
تقویت زیرساخت‌های ارتباطی	۴۶	۱۳	۷۷۵۰۴۵۶	۲۰۸۱۴۲۷

مأخذ: یافته‌های پژوهش

۱- سه مؤلفه ۱۸، ۱۹ و ۲۰، با توجه به عدم تأثیرگذاری قابل توجه (مقادیر کمتر از ده)، در جدول ذکر نشده‌اند.

از سوی دیگر، در تحقیق حاضر، بررسی اثرات غیرمستقیم پیشران‌ها نیز بررسی شد و همان‌گونه که در شکل ۴، قابل مشاهده است، مؤلفه‌های پیشران بیان‌شده زنجیره‌هایی از ارتباطات دارند که به‌صورت غیرمستقیم با یکدیگر وصل هستند. برای نمونه، مؤلفه پیشران «استفاده از ظرفیت تولیدی هر روستا» اثر قوی بر «توسعه کارآفرینی» خواهد داشت و دارای اثرات متوسط بر توسعه صنایع دستی، توسعه بازاریابی، توسعه انواع گردشگری و نیز توسعه مشاغل خرد خانگی است. مؤلفه «توسعه حمایت‌های اجتماعی نظیر بیمه و ...» با نام اختصاری «بیمه»، ارتباطات قوی و غیرمستقیم با توسعه صنایع دستی، توسعه مشاغل خرد خانگی، توسعه امکانات گردشگری و توسعه بازاریابی دارد. در شکل ۴، خطوط پررنگ نشان‌دهنده تأثیرات قوی‌تر است و در هر مؤلفه، می‌توان این تأثیرات بر سایر مؤلفه‌ها را مشاهده کرد.

شکل ۴- تأثیرات غیرمستقیم مؤلفه‌ها بر یکدیگر

نتیجه گیری و پیشنهادها

تحقق توسعه روستایی مساعدت و هماهنگی همه دستگاه‌های اجرایی مرتبط را می‌طلبد تا از این رهگذر، بتوان به تدوین، اجرا و ارزیابی راهکارهای متناسب با شرایط موجود پرداخت. بی‌شک، بهره‌برداری از ظرفیت‌های موجود در نواحی روستایی، ارتقای منزلت اجتماعی روستاییان و جایگاه روستاها در اقتصاد ملی و در نهایت، ایجاد بستر لازم برای شکوفایی و پیشرفت عدالت‌محور روستاها از جمله اهداف توسعه روستایی است که در این راستا، شناسایی مسائل کلیدی و بررسی توان روستاها الزامی است.

ناگفته پیداست که عمده معضلات روستاها ناشی از کمبود درآمد است. مطالعات مختلف نشان داده است که یکی از مهم‌ترین اهداف توسعه اقتصادی (چه در شهرها و چه در روستاها) ایجاد اشتغال است. آنچه از مجموع نکات یادشده نتیجه می‌شود، ضرورت توجه به اشتغال‌زایی در روستاهاست که در بطن تمام معرف‌های عملیاتی نهفته است و از این‌رو، باید در راستای تحقق آن تلاش کرد. پیشنهادهای زیر در همین راستاست:

- توجه به بازاریابی محصولات کشاورزی در شهرستان‌ها و برای عرضه مستقیم از سوی تولیدکنندگان و کوتاهی دست‌دالان؛
- ایجاد اتحادیه بازار برای تولیدکنندگان تا بتوانند در هر فصل از سال، ضمن آگاهی از نیاز بازار و قیمت‌ها، به بازار تضمین‌شده دسترسی داشته باشند؛
- توسعه کسب‌وکارهای کوچک برای زنان روستا با توجه به امکانات و توان روستاها؛
- توسعه صنایع دستی روستایی، که سهم چشمگیری در ایجاد اشتغال، افزایش درآمد و بهبود معیشت روستائیان ایفا می‌کند و می‌تواند اهداف «کمک به عمران و توسعه پایدار روستاها و برای بهبود وضع اقتصادی اجتماعی روستائیان»، «تولید و تأمین بخشی از کالاهای موردنیاز کشور» و «کمک به افزایش صادرات غیرنفتی» را تحقق بخشد؛ و
- تمرکز بر «حمایت و توسعه کارآفرینی روستایی» در برنامه‌ها با توجه به نقش مهم کارآفرینان در توسعه روستایی شهرستان‌ها و واقع، کارآفرینان با ارائه محصولات و

خدمات جدید، می‌تواند جامعه را به سمت توسعه و پیشرفت توسعه روستایی در این شهرستان سوق دهد؛ از این رو، شایسته است که این واقعیت در خط‌مشی‌های برنامه‌های دولتی به حساب آید.

منابع

1. Acharya, B.R. (2008). Dimension of rural development in Nepal. *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*, 2: 181-192.
2. Adams, V.M., Douglas, M.M., Jackson, S.E., Scheepers, K., Kool, J.T. and Setterfield, S.A. (2018). Conserving biodiversity and indigenous bush tucker: practical application of the strategic foresight framework to invasive alien species management planning.
3. Ahmad A.R., Wan Yusoff, W.F., Noor, H.M. and Ramin, A.K. (2012). Preliminary study of rural entrepreneurship development program in Malaysia. *Journal of Global Entrepreneurship, Global Research Agency*, 2(1): 1-8.
4. Ahuja, J.S. and Rawtani, M. (2004). Web-based information storage and retrieval system in agriculture and rural development banking in India. *Information Outlook*, 8(12).
5. Alavizadeh, S.A.M., Javan, J. and Kermani, M. (2010). Investigating the comparative advantage of apple and its position in rural economy of Semirrom County. *Geography (Iranian Geographical Association)*, 8(25): 7-24. (Persian)
6. Anabestani, A.A., Tayebnia, S.H., Shayan, H. and Rezvani, M.R. (2015). The analysis of barriers regarding variations in economic activities of bordering villages located in Marivan. *Space Economy and Rural Development*, 3(10): 87-111. (Persian)
7. Andersen, P.D. and Rasmussen, B. (2014). Introduction to foresight and foresight processes in practice: Note for the PhD Course Strategic Foresight in Engineering. DTU Management Engineering.
8. Asayesh, H. (2002). Principles and methods of rural planning in Tehran. Tehran: Payame Noor University. (Persian)
9. Asfour, O.S. and Hathat, A.T. (2016). Strategies of sustainable rural development in the Gaza Strip: Wadi Gaza town as a case study. The 7th Rural Research and Planning Group (RRPG) International Conference and Field Study in Malaysia 2016 (RRPG7), pp. 619-626.

10. Asgharizadeh, E. and Zabihi Jamkhaneh, M. (2013). Evaluating and ranking the extent of rural development using multi-criteria decision-making techniques (case Study: sub-districts of Sari County). *Journal of Research and Rural Planning*, 2(3): 27-48. (Persian)
11. Azkia, M., Zare, A, Imani, A. (2008). Approaches and methods of qualitative research in rural development. Tehran: Nashre Ney. (Persian)
12. Bergman, H. and Thomson, K.J. (2009). Modeling sustainable rural development in the face of ongoing cap reform, C.S: Caithness and Sutherland. Available at www.esee.2009.si/papers/Bergman.
13. Bulus, J. and Adefila, J. (2014). The study of rural infrastructural facilities in Kajuru area, Kaduna State of Nigeria: a spatial analysis for planning. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(2): 286-295.
14. Coelho, G.M., Galvão, A.C.F., Guedes, A.C., Carneiro, I.A., Chauke, C.N. and Filho, L.F. (2012). Strategic foresight applied to the management plan of an innovation development agency. *Technology Analysis and Strategic Management*, 24(3): 267-283.
15. Cook, P. (2013). Rural electrification and rural development. In: Rural electrification through decentralised off-grid systems in developing countries (pp. 13-38), Springer.
16. Da-Rocha, J.M. and Restuccia, D. (2002). The role of agriculture in aggregate business cycle fluctuations. Manuscript, University of Toronto.
17. Das, D.C. (2014). Prospects and challenges of rural entrepreneurship development in NER-A study. *International Journal of Humanities and Social Science Studies*, 1(3): 178-182.
18. Dashper, K. (2015). Rural tourism: an international perspective. Cambridge Scholars Publishing.
19. Diao, X., Hazell, P., Resnick, D. and Thurlow, J. (2007). The role of agriculture in development: implication for Sub-Saharan Africa. Washington DC: International Food Policy Research Institute.
20. Dobie, P. (2004). Models for national strategies: building capacity for sustainable development. *Development Policy Journal*, 1: 1-18.
21. Faltahi, M., Sayadi, M. and Mashayekhizadeh, A. (2013). Analysis of the challenges of sustainable rural development from the viewpoint of agricultural extension and education experts in Ilam province. The First National Conference on Agriculture and Natural Resources. (Persian)
22. Farmahini Farahani, B. (2015). Rural development projects and emigrating from countryside to city (case study: carbon sequestration project). *The*

- Quarterly Journal of Science and Technology Policy Letters*, 5(12): 61-74. (Persian)
23. Fathi, S. and Motlagh, M. (2010). Theoretical approach to sustainable rural development based on information and communication technology. *Human Geography*, 2(2): 47-66. (Persian)
 24. Figueiredo, E. and Raschi, A. (2013). Trekking out of the crisis: Is there a role for rural tourism? Paper Presented at the XXV ESRS Congress, Florence, Italy.
 25. Flisher, A. and Felsenstein, D. (2000). Support for rural tourism: Dose is make a difference? *Annals of Tourism Research*, 21.
 26. Ghanbari, Y., Barghi, H. and Hajjarian, A. (2014). Analysis and prioritization of development in the cities of Lorestan province using TOPSIS technique. *Urban and Regional Studies and Research*, 6(21): 169-180. (Persian)
 27. Ghosal, S. (2013). Soft or hard: infrastructure matters in rural economic empowerment. *Journal of Infrastructure Development*, 5(2): 137-149.
 28. Golmohammadi, F. (2012). Rural pathways and sustainable development. Paper Presented at the Fourth Conference: National Geographic Student. (Persian)
 29. Gordon, T., Rochberg, R. and Enzer, S. (2008). Research on cross impact techniques with selected problems in economics, political science and technology assessment. Institute for the Future.
 30. Javaheri, E. (2009). Solutions for development of rural economy in Barkhar and Meimeh County. Master Thesis of Rural Planning, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan. (Persian)
 31. Khalil, F., Sambotin, L., Mayer, M., Jitaru, D. and Tirchi, S. (2012). Study on the influence of rural tourism on the environment. *Agricultural Management/Lucrari Stiintifice Seria I, Management Agricol*, 14(4)
 32. Kiper, T., Özdemir, G. and Saglam, A.C. (2011). Enviromental, socio-cultural and economical effects of ecotourism perceived by the local people in the northwestern Turkey: Kiyiky case. *Scientific Research and Essays*, 6(19): 4009-4020. DOI: 10.5897/SRE10.1059.
 33. Madu, I.A. (2007). The underlying factors of rural development patterns in the Nsukka region of southeastern Nigeria. *Journal of Rural and Community Development*, 2(2): 110-121.
 34. Marokhi, B. (2012). Futurism methodology. Tehran: Nashre Ney. (Persian)

35. Marsden, T. and Sonnino, R. (2008). Rural development and the regional state: denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies*, 24(4): 422-431.
36. Melewar, T., Alwi, S., Gorane, S. and Kant, R. (2013). Modelling the SCM enablers: an integrated ISM-fuzzy MICMAC approach. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 25: 263-286.
37. Mirzaei Aharjani, H., Pourezzat, A. and Sadabadi, A. (2009). Rural development management; a transition to the village of electronics. Tehran: maydanchi. (Persian)
38. Misra, R. (1987). Rural development, issues and problems. *Quarterly Journal of Village and Development*, 1(18).
39. Mohammadi Yeganeh, B. and Velaei, M. (2014). Diversification of rural economy to achieve sustainable development (case study: North Marhamatabad village of Miandoab County). *Quarterly Journal of Space Economy and Rural Development*, 3(8): 54-70. (Persian)
40. Mokhtari Hesari, A. and Zarei Dastgerdi, Z. (2007). The study of obstacles and challenges of rural development projects in Iran from a planning perspective. *Agriculture and Natural Resources Engineering Disciplinary Organization*, 5(18): 33-39. (Persian)
41. Movahedi, R., Sepahvand, F. and Rahimian, M. (2020). Evaluation of sustainable rural tourism development strategies in Khorramabad city. *Journal of Tourism Studies Management*, 14. (Persian)
42. Mohamadpourjaberi, M., Ebrahimzadeh, I., Rafieian, M. and Saed Moocheshy, R. (2016). Identification and analysis of cross-impacts of key factors and assessing the level of regional sustainability with a strategic foresight approach (a case study of Northern Khorasan province). *Geography and Sustainability of Environment*, 3(20): 1-17. (Persian)
43. Naemi, K. and Pourmohamadi, M.R. (2016). Identifying the key factors affecting the future status of the lower urban settlements of Sanandaj with emphasis on the future application of research. *Quarterly Journal of Urban Studies*, 20: 53-64. (Persian)
44. Nair, I. (2014). Challenges of rural development and opportunities for providing sustainable livelihood. *International Journal of Research in Applied, Natural and Social Sciences*, 2(5): 8.
45. Nicky, M. and Lulaavar, N. (2014). An approach to rural development, diversifying the rural economy (with emphasis on rural tourism). Paper Presented at the National Conference on Development of Agricultural Economics with National Resolution and Jihadist Approach, Tehran. (Persian)

46. Oguzor, N.S. (2011). A spatial analysis of infrastructures and social services in rural Nigeria: implications for public policy. *GeoTropico*, 5(1): 25-38.
47. Papadopoulou, E., Hasanagas, N. and Harvey, D. (2011). Analysis of rural development policy networks in Greece: Is LEADER really different? *Land Use Policy*, 28(4): 663-673.
48. Patel, B. and Chavda, K. (2013). Rural entrepreneurship in India: challenge and problems. *International Journal of Advance Research in Computer Science and Management Studies*, 1(2). Available at https://www.academia.edu/4459283/Rural_Entrepreneurship_in_India_Challenge_and_Problems.
49. Qaderi, R. (2015). The necessity of rural development and its role in national development. Paper Presented at the First National Conference on Tourism, Geography and Clean Environment, Hamedan. (Persian)
50. Rabbani, T. (2012). Structural analysis, a tool to identify and analyze the factors affecting the future (urban subjects). Paper Presented at the First National Conference on Futures, Tehran. (Persian)
51. Raheb, G. (2009). Thinking about the village concept. *Environmental Studies*, 41: 105-116. (Persian)
52. Ranjbar Heydari, V., Ghorbani, A., Simbar, R. and Hajiani, R. (2016). Identifying the factors affecting the relations between Iran and the Persian Gulf Cooperation Council in the ten-year horizon with the method of Mick McKee's method. *Future Journal of Defense Research*, 1: 7-36. (Persian)
53. Reddy, M.S., Rout, S.K. and Reddy, T.S. (2016). Regional Disparities in United Andhra Pradesh: a case of Rayalaseema region. *Editorial Board*, 12: 34-41.
54. Reger, G. (2001). Technology foresight in companies: from an indicator to a network and process perspective. *Technology Analysis and Strategic Management*, 13(4): 533-553.
55. Rezvani, M. (2002). Rural development planning (concepts, strategies and processes). Faculty of Literature and Humanities. University of Tehran, pp. 221-240. (Persian)
56. Rohrbeck, R. and Kum, M.E. (2018). Corporate foresight and its impact on firm performance: a longitudinal analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 129: 105-116.
57. Sahneh, B. and Khodadad, M. (2014). Evaluation of rural tourism development strategies using swot model case study: Firoozjah-Babol County. Paper Presented at the Second National Conference on Applied Research in Geography and Tourism.

58. Saxena, S. (2012). Problems faced by rural entrepreneurs and remedies to solve it. *Journal of Business and Management*, 3(1): 23-29.
59. Schouten, M.A., Van der Heide, C.M., Heijman, W.J. and Opdam, P.F. (2012). A resilience-based policy evaluation framework: application to European rural development policies. *Ecological Economics*, 81: 165-175.
60. Shahbazi, E. (2013). Research papers on the promotion of rural development. Tehran: University Publication Printing and Publishing Center. (Persian)
61. Shahsevand, A., Ghasemi, M. and Rastghalam, N. (2019). Futurology of housing resilience in Isfahan using a combined method of scenario processing and analysis of cross-effects. *Studies of Urban Structure and Function*, 7: 131-153. (Persian)
62. Shamseddini, A. (2010). "Rural tourism" as a constructive method for rural development (a case study: Fahliyan village). *Housing and Rural Environment*, 29(131): 95-107. (Persian)
63. Taghdisi, A., Karamshahi, S. and Shayan, M. (2018). The assessment of an approach to diversification of economic activities in achieving rural sustainable development: a case study of central district in Dareh-Shahr County. *Geography and Human Relationships*, 1(2): 608-622. (Persian)
64. Taheri, D., Mohsen, N. and Khorshedi, A. (2014). Futurism of human resources in the disciplinary force of the Republic of Iran using the combined method of scenario processing and analysis of cross-sectional effects. (Persian)
65. Toyobo, A., Muili, A. and Adetunji, M. (2014). The relevance of infrastructural facilities to rural housing development in Lagelu local government, Oyo State, Nigeria. *International NGO Journal*, 9(3): 29-30.
66. Vishnevskiy, K., Karasev, O., Meissner, D. (2015). Integrated roadmaps and corporate foresight as tools of innovation management: the case of Russian companies. *Technological Forecasting and Social Change*, 90: 433-443.
67. Yangfen, C. and Yansui, L. (2011). Rural development evaluation from territorial function angle: a case of Shandong province. *Journal of Northeast Agricultural University (English Edition)*, 18(1): 67-74.
68. Yassouri, M. and Javan, F. (2015). Analysis of the diversification limits of rural economy, case: Eskur Upper Village. *Space Economics and Rural Development*, 4(3): 19-37. (Persian)

69. Zaki, N.M., Daud, M., Zohdie, M. and Soom, A.M. (2000). Environmental planning model for sustainable rural development. *Journal of Theoretics*, 2(1).
70. Zamora, O.M. (2011). Development instruments for the cross-border cooperation in Ukraine. University of Life Sciences Press, pp. 109-121.